

УДК 631.4 : 631.11 (477)

ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ

І.М. Лицур*доктор економічних наук, старший науковий співробітник**провідний науковий співробітник відділу стратегічного потенціалу сталого розвитку**ДУ «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України»***Г.І. Грещук***кандидат економічних наук, доцент**Львівський національний аграрний університет***О.В. Гребенюк***кандидат економічних наук**молодший науковий співробітник відділу стратегічного потенціалу сталого розвитку**ДУ «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України»*

Охарактеризовано проблеми соціальної трансформації землекористування. Досліджено тенденції щодо змін структури сільського населення, показника земельної площі на одного жителя. Відзначено зміну сільськогосподарської системи, зокрема балансу природної (екологічної), економічної, технологічної її складових. Розглянуто питання трансформації сільськогосподарського землекористування. Визначено необхідність проведення реструктуризації сільськогосподарських підприємств з метою покращення їхньої ефективності та переходу діяльності на якісно новий рівень для підвищення конкурентоспроможності на світовому ринку.

Ключові слова: сільське господарство, землекористування, земельна площа, земельні відносини, сільське населення, сільськогосподарські угіддя, земельна реформа, реструктуризація підприємств, аграрна реформа.

Завдяки своїм сприятливим ґрунто-кліматичним умовам Україна є однією з найбільших агроіндустріальних країн. Понад 15 млн населення країни проживають і працюють на сільськогосподарських землях. У сільському господарстві зайнято 4,7 млн осіб, що переважає середній показник зайнятості населення в інших європейських країнах. В Україні він становить 21% від зайнятої робочої сили. Частка сільського господарства у валовому національному продукті становить близько 11%. Для порівняння, в середньому в Європі вклад сільського господарства у валовому внутрішньому продукті становить 2,3%, а зайнятість населення — 5,3% від загальної кількості працюючих.

Істотний вклад у дослідження питань, пов'язаних з вивченням еколого-економічної ефективності землекористування внесли такі вчені: М.В. Андришин, Т.П. Магазинчиков, П.П. Борщевський, Б.І. Пасхавер, В.М. Трегубчук, Б.М. Данилишин, С.А. Ткачук, П.С. Шевченко [1–5].

Метою роботи є визначення еколого-економічної ефективності сільськогосподарського землекористування та на основі цих даних розробка і пропозиція заходів щодо її підвищення.

У роботі використано загальнонаукові методи дослідження.

Трансформація земельних відносин — це складний процес, що істотно впливає на життєдіяльність населення. Для характеристики проблем соціальної трансформації землекористування з'ясуємо деякі поняття. Як правило, до наявного населення належать громадяни та особи без громадянства, які мешкають на момент перепису на певній території, у т.ч., які проживають тимчасово.

Населення умовно поділяють на міське та сільське. До міського населення належать особи, які проживають у міських поселеннях. Сільське населення, відповідно особи, які проживають у сільській місцевості.

Отже, аналіз поняття населення свідчить, що людина безпосередньо пов'язана з територією, на якій вона проживає. Своєю чергою таку територію можна розглядати як інтегральний природний ресурс, до якого входять: сільськогосподарські угіддя з їх родючістю, ліси з їх природовідтворювальною здатністю, водойми з їх властивістю життєзабезпечення і як просторово-територіальний ресурс, що забезпечує потреби населення. Розглянемо соціальні проблеми землекористування щодо викорис-

тання земельних угідь як основи суспільної діяльності саме просторово-територіального ресурсу.

Сільське населення проживає у сільській місцевості, основою якої є земельні ресурси. До того ж, характерною особливістю соціального добробуту в економічній системі є наявність земельних угідь на одну людину. За показником землезабезпеченості населення Україна посідає шосте місце у світі.

Одним із принципово важливих показників землезабезпечення в сільському господарстві є площа сільськогосподарських угідь на одного сільського жителя. Внаслідок значних територіальних відмінностей у розвитку промисловості, сільського господарства, системи розселення і демографічної ситуації залучення сільськогосподарських угідь доволі різко відрізняється у територіальному розрізі країни. Найбільше освоєними є землі Кіровоградської, Чернігівської, Херсонської, Миколаївської, Сумської, Вінницької, Житомирської і Рівненської областей, а щодо рівня землезабезпеченості, найнижчим він є у Закарпатській, Донецькій, Івано-Франківській, Львівській і Чернівецькій областях.

Однак необхідно відзначити, що в країні спостерігається тенденція до зменшення земельної площі на одного жителя. Якщо у 1960 р. на одного жителя припадало 1,01 га сільськогосподарських угідь і 0,80 га орних земель, то у 2000 р. відповідно — 0,85 і 0,66 га.

Найістотніше зменшення цих показників відзначено в АР Крим, Херсонській, Харківській, Миколаївській та інших областях. Скорочення площі сільськогосподарських угідь зумовлено двома основними чинниками: зростанням чисельності населення в дореформений період та відводом сільськогосподарських угідь для промислового, транспортного, гідротехнічного, міського і сільського будівництва. Впродовж останнього часу приросту населення не відбувся, натомість — воно зменшується, також скорочується площа вилучення земель із обробітку.

Збільшення площі сільськогосподарських угідь на одного жителя зумовлено скороченням населення в Україні більш ніж на 2 млн громадян за останні десять років. У низці областей погіршилася демографічна ситуація, і тому за зменшення площі сільськогосподарських угідь внаслідок відводів їх забезпеченість на одного жителя в 2010 р. не скоротилася, а зросла. До таких областей належить Чернівецька, Закарпатська і Одеська.

До найпродуктивніших видів угідь належать орні землі. Розрахунки забезпеченості такими землями в розрізі областей України за

останнє десятиріччя свідчать про їх постійне зменшення в розрахунку на одного жителя.

За період 1960–2012 рр. площа орних земель зменшилась з 0,80 до 0,66 га, або на 0,14 га. Найбільшим цей показник зареєстровано в АР Крим, Херсонській, Харківській, Запорізькій, Волинській та інших областях. У деяких із них зменшення чисельності населення в декілька разів випереджає скорочення орних земель, а тому спостерігається тенденція до зменшення землезабезпеченості населення. За таких умов зростає роль планування і управління. Суть останнього повинна зводитись до визначення показників забезпечення населення всіма видами продукції, що виробляються в сільському господарстві. Якщо рівень їх виробництва перевищує оптимальні потреби, то можливе скорочення землі, якщо ні, то необхідні великі обмеження щодо вилучення землі з обробітку. Взагалі зростання добробуту населення і регулювання площі земель можливе тільки через управління взаємовідносин людини з природою. Поряд із тим слід наголосити, що на відміну від інших країн світу, Україна володіє доволі значним земельно-ресурсним потенціалом і рівнем землезабезпеченості населення, а тому за раціонального використання і систематичному підвищенні родючості і охорони ґрунтів зможе забезпечити належний продовольчий достаток для населення.

Незважаючи на високу забезпеченість сільського населення земельними угіддями, останніми роками загострюються соціальні проблеми, спричинені погіршенням екологічного стану земель.

Нинішня криза сільського господарства, що є частиною системної кризи в економіці України, черговий раз змінила баланс природної (екологічної), економічної, технологічної і, як наслідок, соціальної складових сільськогосподарської системи, що своєю чергою призводить до скорочення загальної корисності агроландшафтів. Специфіка такої ситуації полягає в зниженні необхідного рівня підтримки перших трьох компонентів. По-перше, на сьогодні майже половина української території піддається впливу деградаційних процесів сільськогосподарських угідь. По-друге, щоб зберегти (часто формально) площі землекористування, господарства не в змозі підтримувати їх через диспаритет цін, відсутність техніки, обігових коштів, дешевих кредитів, ринків збуту, виробничої інфраструктури, вимирання сільського населення та порушення вікової структури і крайньої бідності. Перші ознаки відображення дисбалансу на природному компоненті агроландшафту вже спостерігаються у вигляді зменшення органіки орних земель, під-

вищення кислотності, дегуміфікації, посилення ерозійних процесів, засолення ґрунтів, втрати довгострокової ґрунтової родючості, зниження біорізноманіття культурного ландшафту. Економічні чинники, доволі часто призводять до розвитку монокультурного землеробства (виращування зернових).

Все це спричиняє скорочення величезних площ сільськогосподарських угідь (особливо орних земель), переважно у зонах з низькою густотою населення та високопродуктивними ґрунтами внаслідок їх залишення в перелогах. У багатьох регіонах наприклад на цій території лісостепової зони, цей процес можна вважати негативним, оскільки залишення без обробітку орних земель на цій території найчастіше є не виправданим ні в екологічному, ні в економічному аспектах.

Трансформація сільськогосподарського землекористування характеризується такими несприятливими тенденціями, як зниження рівня зайнятості населення, перетікання трудових ресурсів у особисте підсобне господарство тощо.

Унаслідок здійснення земельної реформи відбуваються перетворення на ринку праці, де за короткий період змінилася ситуація: від хронічної нестачі робочої сили — до її надлишку.

Серед зайнятого сільського населення найбільшу частку становлять сільськогосподарські робітники та колгоспники — 29% від загальної кількості. Друга за чисельністю група — службовці та робітники, не пов'язані з сільським господарством, відповідно 18 та 17%. Кожний 10-й зайнятий на селі належить до сільської інтелігенції з гуманітарною освітою.

Структура зайнятості сільських жінок має певні особливості: основна частка жінок (40,5%) зайнята в сільському і лісовому господарстві, 12,1% сільських жінок — на промислових підприємствах, 7,4% — у громадському харчуванні та матеріально-технічному постачанні.

Серед основних показників будь-яких змін у розвитку аграрної сфери є трансформація соціально-професійного статусу сільського населення, що зумовлено передусім рівнем освіченості селян, а також територіальними особливостями їх проживання. Важливою проблемою в землекористуванні є рівень професійної освіти у сфері управління земельних відносин.

Поряд із тим реструктуризація недержавних сільськогосподарських підприємств передбачає також і вирішення комплексу питань, пов'язаних із звільненням з роботи і працевлаштуванням колишніх працівників і членів реструктуризованих підприємств. Це потребує

розв'язання проблем зниження рівня безробіття під час реструктуризації недержавних сільськогосподарських підприємств.

Вільне розпорядження своєю земельною часткою — важливий чинник підвищення ефективності використання землі і регулювання розподілу доходів від сільськогосподарського виробництва між керівниками господарств і власниками земельних часток. Нині власники земельних часток усвідомлюють неможливість організації власного сільськогосподарського виробництва на своїй землі внаслідок відсутності фінансових коштів, а тому більшість власників земельних часток паїв одержують певний обсяг сільськогосподарської продукції (насамперед продуктів харчування) завдяки здачі в оренду своєї земельної частки.

Орендна плата, що становить не менше 1,5% від грошової величини земельної ділянки, не залежить від прибутку і є постійним доходом населення. Її річний розмір диференціюється і становить в середньому 3–6 ц пшениці з 1 га. Але це теоретично, а на практиці в більшості господарств за оренду земельного паю (частки) власники одержують мізерну плату.

З огляду на це, необхідні різноманітні форми обігу земельних часток з урахуванням регіональних особливостей. Ми вважаємо, що в Україні з її специфічними регіональними особливостями земельне питання слід вирішувати в регіонах, диференційовано, в рамках єдиних державних принципів.

Активізація проведення аграрної і земельної реформ сприятиме заохоченню до участі в прийнятті рішень тих соціальних груп, інтереси яких раніше були виключені або обмежені, зокрема жінок, молоді. Нові форми господарювання на базі приватної форми власності на землю повинні активізувати діяльність сільських працівників у напрямі підвищення добробуту.

ВИСНОВКИ

Основним завданням земельної реформи на селі, на нашу думку, має бути зміна процесу відчуження працівника від землі на засадах зміцнення відносин власності на землю. За останні «ринкові» роки було прийнято низку правових актів, у зміст яких закладено розвиток різних форм власності. Але соціальні питання підтримки селянина і становлення інституту власності не вирішено як у теоретичному, так і в законодавчому аспекті.

З метою забезпечення зайнятості колишніх членів і працівників реструктуризованих сільськогосподарських підприємств пропонується розробити і прийняти відповідну спеціальну Державну програму, основними пунктами, якої мають стати питання щодо: сти-

мулювання реструктуризованих підприємств до збереження існуючих та створення нових робочих місць; розвитку малого і сімейного бізнесу, створення малих промислових підприємств у сільській місцевості; сприяння сезонній зайнятості сільського населення шляхом диверсифікації праці; розвитку сільського туризму; професійного навчання і перепідготовки не зайнятих працевлаштованих сільських жителів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Андришин М.В. Эффективность организации использования земельных ресурсов / М.В. Андришин, Т.П. Магазинчиков. — Львів: Вища школа, 1981. — 210 с.
2. Борщевський П.П. Підвищення ефективності використання, відтворення і охорони земельних ресурсів регіону. / П.П. Борщевський, М.О. Чернюк. — К.: Аграрна наука, 1998. — 240 с.
3. Пасхвер Б.И. Рентные проблемы в СССР. — К.: Наукова думка, 1972. — 192 с.
4. Ткачук С.А. Эффективное использование земельных ресурсов (Вопросы управления земельными ресурсами). — М.: Экономика, 1983. — 564 с.
5. Трегубчук В. Продовольча безпека в контексті національної безпеки держави. — К.: ІЕ НАН України, 1999. — 56 с.
6. Данилишин Б.М. Сільське господарство України: сучасний стан і перспективи розвитку. — К.: РВПС України НАН України, 1998. — 29 с.

УДК 332.2 : 332.36

ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ЗЕМЕЛЬНИМИ РЕСУРСАМИ ТА ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯМ ЯК ЕКОНОМІЧНОЇ ФУНКЦІЇ ВЛАСНОСТІ НА ЗЕМЛЮ

Н.А. Третьак

кандидат економічних наук

молодший науковий співробітник відділу проблем економіки земельних і лісових ресурсів

ДУ «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України»

Досліджено форми прояву управління земельними ресурсами та землекористуванням як економічної функції права власності на землю. Обґрунтовано необхідність формування в Україні цілісної системи управління земельними ресурсами та землекористуванням як економічної функції власності на землю. Запропоновано модель комплексної багатофункціональної системи управління земельними ресурсами та землекористуванням.

Ключові слова: управління земельними ресурсами, управління землекористуванням, цілісна система управління, багатофункціональна система управління.

Однією з проблем в Україні є відсутність цілісної системи управління земельними ресурсами та управлінням землекористуванням, яка дала б можливість приймати як системні управлінські рішення, так і за окремими блоками проблемних питань; це знижує рівень ефективності управління не тільки окремих суб'єктів, а й національної економіки загалом. На значну увагу заслуговують питання вивчення та розроблення заходів з удосконалення системи управління земельними ресурсами як економічної функції права власності на землю, оскільки власність на землю є чи не найпріоритетнішою в системі економічних відносин. Це ще пов'язано з тим, що в середині ХХ ст. в розвинутих країнах відбувся процес різкого

розмежування функцій володіння й управління земельною власністю як нерухомістю (капіталом). Відповідно, функція управління земельними ресурсами почала розглядатися як економічна функція власника землі.

Досліджуючи праці вітчизняних науковців, таких як В.В. Горлачук, Ю.Г. Гуцуляк, О.С. Дорош, А.С. Попов, А.Я. Сохнич, А.М. Третьак та інших, можна стверджувати, що в них здебільшого розглядаються окремі аспекти проблеми управління земельними ресурсами, в той час як постала потреба науково обґрунтувати формування цілісної системи управління земельними ресурсами та землекористуванням.

У цій статті подано дослідження та обґрунтовано необхідність сформулювати в Україні